

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ЛУХАНІНА Тетяна Петрівна

ФІЛОСОФСЬКО-СВІТОГЛЯДНИЙ ЗМІСТ
УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ВЗАЄМОВПЛИВІВ
(IX—XIX ст.)

09.00.05 — Історія філософії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Дніпропетровськ — 1995

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії філософії філософського факультету Київського університету імені Тараса Шевченка.

Наукові консультанти — доктор філософських наук
професор **Л. В. Губерський**;
чл.-кор. НАН України
доктор історичних наук **П. С. Сохань**.

Офіційні опоненти — доктор філософських наук
професор **В. С. Горський**;
доктор філософських наук,
професор **І. В. Бичко**;
доктор філософських наук,
професор **В. І. Шевченко**.

Провідна установа — сектор філософії та культури Інституту українознавства НАН України.

Захист відбудеться 9 червня 1995 року о 13.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої Ради Д 053.24.06 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук при Дніпропетровському університеті (320625, МСП, м. Дніпропетровськ, пр-т Гагаріна, 72, корп. 1, ауд. 307).

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий « _____ » травня 1995 року.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00754670 (Т)

*Вчений секретар
спеціалізованої вченої Ради*

А. Б. ФІЛАТОВ

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження. В умовах розбудови державності України виникло ряд проблем суто специфічних. І при всій гостроті економічних негараздів все ж основної проблемою залишається одна із найскладніших - специфіка національної парадигми самосвідомості.

Економічні проблеми краще чи гірше розв'язуються будь-яким суспільством. А от кому йдуть результати економічного виробництва, що вони, ці результати, підтримують - політику знищення національного буття народів, які створюють цю економіку, чи, навпаки, сприяють розвою їх, це значною мірою залежить саме від усвідомлення народом своєї "самотності". Факт цей достатньо повно усвідомила європейська культура в XIX-XX ст., коли ряд учених звернулися до виявлення специфічних особливостей так званого "менталітету" (сфери певних моральних, соціально-психологічних орієнтацій, які складають специфіку світовідчуження, світосприймання та світобачення народу в певні історичні епохи його розвитку). Саме від менталітету залежить прийняття чи відкидання народом ідей і програм, які пропонуються йому політиками та економістами і саме від нього залежать успіхи в економічному розвитку державності (згадаймо як підійнялася економіка США, коли вона "сперлася" на ідеї так званої "протестантської етики" Макса Вебера, або ж успіхи "японського чуда", коли були враховані і потяг до традиціоналізму і відкритість Японії на прийняття нового і т.ін.). Тому такими популярними у всьому світі є дослідження американської школи фольклорис-

тів, започаткованої Р.Якобсоном в 40-х роках ХХ ст., дослідження групи французьких учених-істориків, з 20-30 рр. сконцентрованих навколо так званої школи "Анналів".

Методологічні висновки, до яких прийшли чи приходять дослідники "народної самосвідомості", сприяють виявленню кардинальних ліній розвитку політики та економіки країни. В першу чергу це має відношення до тих завдань, які поставило сьогоднішня перед Україною. Враховуючи той факт, що національна самосвідомість була "прихована" в глибині народної культури всупереч офіційній, що була пов'язана з інтересами чужих колоніальних режимів, цілком закономірним є звертання ряду дослідників на Україні саме до глибини народної культури. Разом з тим внаслідок невиробленої методології дослідження "некнижної культури" помітним є обмеження вивчення національного менталітету на рівні народної самосвідомості лише сферою емпірії. Але ж, як відомо, в Лабіринті, як це зазначається в грецькій міфології, потрібна була "нитка Аріадни", щоб вийти з нього. Так і в лабіринті українського національного менталітету необхідна така "нитка Аріадни", роль якої завжди в філософії та історії відігравала методологія.

В наші дні відбувається активне відродження тих методологічних принципів та концепцій, які свого часу на високому рівні були розроблені рядом етнографів, фольклористів, істориків та філософів, починаючи з М.Максимовича і закінчуючи Д.Чижевським. І все ж цього замало. Адже Україна повинна не тільки виробити вірогідне бачення свого минулого, але й, спираючись на це, ввійти в контекст сучасного світового буття. А для цього необхідно виробити розуміння на науково-концептуальному рівні тих принципів, на основі яких відбувалася

взаємодія національної культури українців з культурами народів, з якими українці спілкувалися протягом сторіч. Це процес не простий. Адже, як відомо, Україна здавна перебуває на межі окцидентального (західного) та орієнтального (східного) світів та культур. У зв'язку з цим на території української землі формується складна культура та складний менталітет так би мовити "поліфонічного" порядку.

І все ж в цій культурі можна виділити найбільш усталені форми взаємодії національних культур, які поєднуються певною спільнотою історичних доль. В першу чергу це зв'язок України, який існує здавна, з болгарським народом, зв'язок, який іноді виходив на провідні лінії, як це було в X-XIII ст. та в XIX ст., іноді не був таким впливовим і все ж завжди існував і ніколи не переривався остаточно.

На прикладі взаємодії української та болгарської культур є можливість виробити певні методологічні принципи, які сприятимуть науковій розробці складних процесів розвитку творення національних культур в цілому, та української національної культури зокрема. Як відомо, методологія належить до філософської науково обгрунтованої проблематики, тому автор даної дисертаційної роботи зупинилася саме на філософсько-професійному рівні аналізу. Разом з тим в силу того, що поставлене завдання - виявлення світоглядно-філософських принципів взаємовпливів української та болгарської культур неможливо виділити поза історично-методологічним підходом до цих принципів, в дисертації значне місце зайняв аналіз специфіки історіософських проблем.

Всі ці питання поставлені та розв'язані на основі значного конкретного матеріалу, узагальненого та світоглядно

проаналізованого на рівні філософсько-теоретичного розуміння його. А якщо врахувати той факт, що значний період взаємодії двох національних культур випадає на філософсько-теологічний період світобачення, то ще однією проблемою, яку поставила перед собою автор дисертаційного дослідження, було виділення специфічних особливостей "входження" в національну культуру християнських догм та принципів. Зараз це надзвичайно актуальне питання, бо воно, це питання, так чи інакше перетинається з проблематикою "національного духу", яка привертає до себе увагу значної кількості дослідників як у нашій державі, так і за кордоном, і без розв'язання якої неможливе становлення самої державності.

Розробленість проблеми. Аналіз сучасної вітчизняної та зарубіжної літератури дає можливість зробити висновок про те, що тема, запропонована дисертантом "Філософсько-світоглядний зміст українсько-болгарських взаємовпливів (IX-XIX ст.)", не була предметом досліджень в такому повному історичному та методологічному узагальненому плані.

Разом з тим слід відзначити, що окремі так би мовити "частини", етапи та сторони проблематики неодноразово розглядалися рядом дослідників. В межах Болгарії, України та колишнього Радянського Союзу в першу чергу слід назвати ряд істориків та філософів, що тією чи іншою мірою розробляли тему "Болгарія та Україна" - Ангелов Б.К., Атанасов П., Бури Ф., Бичваров М., Валев Л.Б., Венелін Ю., Горський В.С., Горіна Л.В., Дилевський М.М., Державін М.С., Зиков Е.Г., Кіселков В.С., Княжевський І., Сохань П.С., Ліхачов Д.С., Насонов А.П., Нічик В.М., Попруженко М., Андрушко В.А., Бичко

А.К., Левочкін І.В., Кашуба М.В., Литвинов В.Д., Прохоров Г.М., Радченко К., Славов Е., Снегаров І.

При цьому були виділені і проаналізовані історичні етапи взаємовпливів української та болгарської культури, філософії, наукової думки.

Разом з тим значну увагу було також приділено і окремим питанням взаємодії - це освітні процеси двох народів, це - внутрішній зміст світоглядно-філософської картини світу в пошуках ідеалів людського буття в програмах та ідеях, висунутих стригольниками, ісіхастами, богомілами.

В аналізі цих складних питань автор спирався на оригінальні праці болгарських вчених, перелік яких дається в списку літератури до дисертаційного дослідження.

В виробленні методологічних принципів дослідження відіграли праці ряду вчених України, які так чи інакше торкалися саме цієї проблематики - однієї з провідних в сучасному історико-філософському процесі. Це - праці Андрущенка В.П., Губерського Л.В., Бичка І.В., Булатова М.О., Гордієнка А.Т., Гнатенка П.І., Вернікова М.М., Горського В.С., Заїченка Г.А., Кашуби М.В., Кушакова Ю.В., Забушко О., Лука М.І., Нічик В.М., Почапського А.М., Шинкарука В.І., Русіна М.Ю., Табачковського В.Г. та інших.

Мета і завдання дослідження. Основна мета дослідження полягає в здійсненні історико-філософського та історичного дослідження специфіки взаємовпливів української та болгарської культур протягом тривалого розвитку цих народів (з IX по кінець XIX ст.). Реалізація поставленої мети досягалася шляхом постановки та рішення таких завдань:

- визначити основні етапи розвитку процесу взаємовпливів української та болгарської філософської культури;

- з'ясувати внесок українських та болгарських філософів і істориків в розробку проблеми;

- простежити еволюцію гуманістично-філософських ідей, започаткованих у болгарських та українських мислителів в теоретичній спадщині IX-XIX ст.

- виявити концептуальні центральні положення в культурі двох народів, які поєднують їх;

- виділити найбільш характерологічні особливості національного менталітету болгар та українців в контексті сучасності і тим самим сформулювати світоглядно-філософські принципи загальної стратегії національної культури сьогодення в Україні.

Рішення цих завдань, на думку автора, не лише актуальне в теоретичному плані, але й певною мірою має соціально-практичне значення, поскільки визначає ті світоглядні, філософсько-методологічні засади, на основі яких можливе розв'язання ряду проблем конкретно-політичного, державницького порядку в напрямі побудови цивілізованого, гуманного громадянського суспільства.

Наукова новизна дослідження. На основі здійсненого філософсько-світоглядного, історичного аналізу архетипів національної самосвідомості та їх взаємодії протягом віків виділені методологічні принципи дослідження процесу взаємовпливів, які формуються в межах гуманістичної світоглядної проблематики, центром якої є моральні принципи, поняття та оцінки (так званий менталітет).

Виявлені та сформульовані змістовні особливості основних етапів взаємодії болгарської та української культур в певних філософських концепціях та ідеях.

Розглянуто творчість відомих мислителів Болгарії, діяльність яких мала значний вплив на творчість письменників та поетів України.

Показано нерозривний зв'язок філософсько-гуманістичної лінії української та болгарської філософської культури.

Критично осмислено складний процес взаємодії національних, соціально-революційних та ліберально-демократичних ідей в творчості інтелігенції Болгарії та України в XIX столітті.

Введено в науковий обіг значну кількість праць мислителів Болгарії, що дає можливість вірогідніше, поза вульгарізовано-соціологічними, так званими "класовими" моделями, проглянути процеси розвитку суспільної самосвідомості як на Україні, так і в Болгарії.

Виділення основних провідних ліній взаємовпливів української та болгарської культур в світлі філософського аналізу процесу дає можливість певною мірою соціального прогнозування подальшого розвитку їх.

Практичне значення дисертації, на думку автора, має ряд аспектів.

В першу чергу, матеріали та висновки дисертації можуть бути використані в діяльності освітніх закладів, в галузі культурних установ для вироблення певної стратегії та тактики проведення політики національної освіти, в формуванні основних принципів та положень національної самосвідомості.

Дисертаційні матеріали можуть бути використані в дослідницькій роботі з питань української філософії та культури.

Методологічні висновки та положення, висловлені автором, сприятимуть розробці основних засад внутрішньої міжнаціональної політики.

Матеріали дослідження доцільно використати в навчальному процесі, у відповідних темах курсів лекцій з історії філософії, культурології, релігіознавства, політології.

Апробація основних положень дисертації відбулася в формі публікації наукових праць (4 монографії та 12 статей, 6 методичних програм та вказівок для студентів), у виступах на наукових конференціях: міжнародній конференції в Болгарії - 1993 р.; у Києві - 1993 р., 1994 р.; республіканських - 6 виступів.

По темі дисертації в цілому автором опубліковано 22 роботи.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та додатку - списку основної використаної літератури.

Виклад змісту дисертаційного дослідження зумовлений характером логіко-історичного методу аналізу проблем, що, в свою чергу, пов'язано з темою та тим матеріалом, на який спирався автор в процесі свого дослідження.

Вступна частина роботи присвячена питанням обґрунтування теми дисертаційного дослідження, аналізу стану розробки теми. Визначається мета та завдання роботи. Виділені методологічні принципи аналізу матеріалу. Вказані певні нові результати, які пропонує автор в процесі дослідження проблем, поставлених на сторінках роботи.

Перший розділ дисертації - "Джерела спільності філософських культур" України і Болгарії" присвячений аналізу тривалого і складного процесу взаємодії філософських положень, принципів, концепцій, що визначали цю взаємодію протягом IX-XIII ст.

Тривалість періоду, виділеного для аналізу, визначила, певною мірою, логіку розгляду. Фактична характеристика підпорядкована внутрішньому логічному аналізу тих "невидимих", певною мірою непомітних з першого погляду явищ, виразником яких і виступають історичні факти та події.

Саме тому основним змістом тих параграфів, які складають перший розділ дисертаційного дослідження, є світоглядно-філософські парадигми, на які спиралася культура України та Болгарії протягом тривалого періоду їх взаємодії.

Перший параграф - "Історичні і культурні передумови філософських пошуків IX-XI століття в Болгарії" акцентує увагу дослідників на тій проблематиці, без знання якої неможливе розуміння самої специфіки філософської думки Болгарії в цілому. Це міфологічна самосвідомість того народу, який сформувався з трьох етнічних груп - фракійців, слов'ян і прото-

болгар. Автор звертається до найраніших, зафіксованих в писемній формі, згадок про культуру давньої епохи до 5-7 ст. н. е. Детально розглядається процес творення державності та вичленення тих світоглядних концепцій, на яких спиралося християнство, що прийшло в Болгарію з Візантії. Не можна не погодитися з дослідниками цієї епохи, які відзначають, що специфіка поширення перших філософських ідей в Болгарії проявилася в тому, що апологетичний, патріотичний та раннесхольстичний періоди так би мовити зливаються. Саме це і було відтворено в діяльності Кирила та Мефодія, яким, фактично, і належать перші філософські твори, написані болгарською мовою.

Вважається, що саме вони були початком філософської думки в Болгарії. В дисертації виділені та проаналізовані щодо їх змістовності та місця в європейській філософії такі праці, як "Слово про справжню віру" Костянтина-Кирила, "Учительське Євангеліє" та "Чотири слова проти аріанів" єпископа Костянтина Преславського, "Сказання про букви" Чорноризця Храбра (як відомо, вважається, що під цим іменем писав цар Сімеон (864-927 рр.), "Небеса" та "Шестиднев" Іоана екзарха Болгарського, вірші "Азбучна молитва" та "Передмова до Євангелія", автори яких не встановлені, хоча схоже на те, що твори ці належать перу Костянтина-Кирила. В дисертації виділяється два філософських центри, навколо яких концентрується раннеболгарська філософська думка - це тодішня столиця Болгарії Преслав та Охріда. Детально проаналізовано творчість Кирила та Мефодія - солунських братів, які започаткували професійну філософію, розробивши понятійний філософський апарат - саму мову філософії. Це і визначення самої філосо-

фії, яке, певною мірою, пов'язано з трактуванням Іоана Дамаскіна і звучить як "пізнання божественних та людських речей" і спрямоване на творення шляху добродетельності. Розглядається на сторінках 1-го параграфу основні філософські проблеми, підняті Кирилом - істина, шлях пізнання істини. Іоан екзарх продовжив творення філософської думки Болгарії, ввівши такі поняття, як буття, сутність, якість, кількість, рух, природознавство та ін. Але, крім цього, він достатньо глибоко розробляє гносеологічну та природничу проблематику. При цьому в дисертації відведено певне місце і для аналізу розроблених Іоаном екзархом концепцій, що заперечують ідеї грецьких матеріалістів та і самі принципи космогонії античної філософії.

Його заперечення, як відомо, стали через "Шестиднев" поширеними в культурі Русі і стають, певною мірою, основою космогонічної християнської картини світу.

Розглядаючи специфіку поширення християнської релігії в Болгарії, як зазначено в дисертації, не можна не зупинитися на двох важливих питаннях - це ті суперечки, які виникли в юній болгарській культурі щодо Візантійського намагання підпорядкувати її, як і саму Болгарію, беззастережному впливу. Друга проблема, яка тісно пов'язана з вищезначеними процесами - це активне поширення християнських сект, в першу чергу богомільства, на території Болгарії. Показавши процес поширення богомільства в ряді європейських країн - Італії, Франції, навіть Англії (а в Боснії воно стає державною релігією), в дисертації приділено увагу питанню про те, що є причиною формування богомільських ідей. Вбачається ця причина в специфіці взаємодії двох парадигм - поганської, тілес-

но-речової та християнської - духовної. Аналіз ідей богомилів проводиться, спираючись на основну працю, де сформульовані ідеї богомилів - "Питання апостола Павла і євангеліста Іоана на таємній вечері небесного царства про будову світу і початку і про Адама", відому під назвою "Іоанове євангеліє", а також під іменем "Таємна книга". Космогонічна картина, запропонована богомілами і підпорядкована концепції протиставлення добра злу, як зазначається в дисертації, була спрямована на соціальну проблематику, що і робило її такою популярною.

Процес ствердження філософії в Болгарії мав безпосередній вплив на становлення світоглядно-філософських знань в Русі. Це питання розглядається в другому параграфі дисертаційної роботи - "Філософсько-соціологічні погляди на Русі-Україні в IX-XVI століттях".

Зрозуміло, що розгляд повинен починатися з аналізу самосвідомості русичів, які сприйняли християнство як державну релігію, починаючи з X ст., хоча, як зазначається в дисертації, знайомство з основними ідеями християнської догматики відбувалося протягом віків, починаючи з III-IV ст., в спілкуванні з готами, а пізніше - з Візантією та балканськими народами. Звертання до цього періоду пов'язано з необхідністю виділення основних світоглядних особливостей міфопоетичної свідомості русичів раннього періоду становлення державності. В центрі "картини світу" русичів знаходяться моральні ідеали багатирства, що пов'язано з формуванням певних антропоцентричних світоглядних орієнтацій. Останнє ж, в свою чергу, сприяє виділенню системи морально-світоглядних ідеалів, яким в умовах формування феодальних стосунків, цілком імпонувала

християнська догматика. Саме потреби державотворення висунули на перше місце історіософську тематику, що знайшло відтворення в ранніх оригінальних працях киеворуських мислителів - "Слово про закон і благодать" митрополита Іларіона. "Повість временних літ", в зацікавленість історіософською думкою Візантії - так званих "Хронографах". При цьому основною характеристикою історіософської концепції руських мислителів є універсалізм в погляді на історію людського суспільства, що, з одного боку, було певною відповіддю на проблеми становлення державної єдності русичів, а, з другого, відображала вплив візантійської хронографії та її ідейного спрямування. Тенденція універсалізму конкретизується на різних рівнях в пам'ятках давньоруської писемності. Передусім в ідеї "богоданності" князівської влади, що осмислюється як об'єднуюче начало держави, в прагненні історію князівства включити в єдину історію землі Руської, в уявленні про русичів, як представників єдиної спільноти слов'ян, у включенні історії слов'ян до загальної історії християнського світу, що отожднювалася з історією людства в цілому. Якщо в ранній період формування Київської державності відбувалося активне проникнення вищезначених філософсько-історичних ідей, спрямованих на доведення принципу єдності, то в другій половині XIII - на початку XIV ст. Україна разом з іншими східнослов'янськими державами переживає другий південнослов'янський вплив. Це, в першу чергу, були ідеї ісіхастів, візантійських богословів Григорія Синаїта та Григорія Палами, а також виклад цих ідей у болгарських мислителів, в першу чергу Євтимія Тирновського та його учнів.

В цей час на Україні значного поширення отримують твори представників східної, візантійської патристики, таких як Василій Великий, Григорій Назіанзин, Єфрем Сірін, Іоан Златоуст, Феодорит Кірський, Анастасій Синаїт, Іоан Дамаскін, Ніл Синайський, Никон Черногорець, Геннадій Константинопольський. Крім морально-дидактичних, українські мислителі розробляли, користуючись працями представників патристики, психологічні, етичні, соціально-політичні, теологічні, філософські і навіть природні проблеми.

Поряд з візантійською патристикою киеворуські мислителі проявляли неабияку зацікавленість творами грецької та римської культури класичного періоду та епохи еллінізму. Це і праці Арістотеля, Платона і Плутарха та інших. Зацікавленість викликали питання, пов'язані з проблемами людського буття - тілесного та духовного. Особливе місце займає поширення ідей неоплатонізму, тим більше що ці ідеї поширюються в ХУ ст. разом з творами середньовічних мислителів - арабських та єврейських вчених, серед яких виділяється праця Аль-Газалі "Логіка", Мойсея Моймоніда "Логіка", трактат "Арістотелеві врата", книги "Шестокрил" і "Космографія", а також "Фізика Іоана Дамаскіна".

Елементи неоплатонізму та перипатетизму стають популярними, починаючи з ХІ ст. з Ізборника Святослава (1073 р.). Такий синтез неоплатонізму та арістотелізму сприяє створенню філософської парадигми, в основі якої було покладено знамениті шість визначень філософії, сформульованих свого часу Іоаном Дамаскіним в "Діалектиці".

Якщо в період першого південнослов'янського впливу (Х-ХІ ст.) відбувалося, так би мовити "перенесення" середнь-

овічної книжкової культури патристичного порядку в нове місце формування філософської культури, то в період другого південнослов'янського - основним предметом стає духовне життя людини. Крім класичних концепцій, які розроблені були представниками патристики, актуальності набувають ідеї ісіхазму, особливо в північних частинах Київської Русі. Саме в цей період популярними стають ареопагітичні концепції, які визначили специфіку філософської думки на весь період її розвитку.

Логіка становлення філософських ідей на Україні виявлена і проаналізована до того періоду, коли відбулася реалізація філософських ідей в діяльності письменників-полемістів та у викладанні філософських курсів в Києво-Могилянській Академії, цьому першому вищому учбовому закладі на Україні.

Якщо врахувати, що саме в цей період значного впливу набувають ідеї реформізму у вигляді соцініанства, антитринітаризму, богомільства, то стає зрозумілим та "відкритість" на світ, яка спостерігається в філософській думці України в XVI-XVIII ст.

Третій параграф 1-го розділу роботи "Філософсько-теологічні концепції в Болгарії в XI-XVI століттях" присвячений аналізу складного процесу творення певних суто болгарських, тобто таких, які найпосплідовніше відтворюють самосвідомість болгарського народу в вищезначений історичний період. Значне поширення єретичних ідей гуманістичного спрямування було, як зазначається в параграфі, нерозривно пов'язане з культурно-просвітницькою діяльністю. Особливо багато в цьому відношенні було зроблено представниками духовенства, які згуртувалися навколо патріарха Євтимія (XIV ст.) в Тирновському

монастирі Святої Трійці. Було організовано новий переклад церковних книг, а в процесі перекладу та роботи над цією літературою відпрацьовані проблеми теології, риторики, граматики, логіки та філософії. Під безпосереднім керівництвом патріаха для потреб полемічної діяльності було перекладено "Висповідання православної віри", "Викладення Варлаамових і Акіндінових злочестей", "Сказання чернеця кіра Давида, як Варлаам винайшов і склав свою ересь" можливо і багато інших. Його настанови ідейно-догматичного, правого-канонічного та морально-етичного порядку викладені у вигляді вказівок у кількох посланнях, а також у житіях і похвальних "словах", де широко використовуються факти з життя героїв цих житій. Особливо великого авторитету набуває житіє Іоана Рильського. Центром, відповідно до тверджень Євтимія, є вища істота - Бог, який є певною понадсутністю всіх явищ, первісний безпочатковий початок, рушій та творець всіх речей, явищ, процесів та предметів. Таким чином Бог, по Євтимію, відіграє роль "потенційного" та актуального буття, "нестворюване і незнищенуване буття", яке, зрештою, стає "надбуттям". На рівні ж людини це буття розпадається на безплотну божественну душу та тілну тілесність. Тим самим проголошується дуалізм, як певна філософсько-теологічна раціоналізація буття. Відповідно дуалістичному принципу розробляються Євтимієм і шляхи пізнання божественної єдності - це "праксіс" (дійове діяння, спрямоване на пізнання божественності шляхом обмеження тілесності, постом, мовчаням, схимництвом) та "теорія" (розумове діяння - читанням, вивченням текстів та роздумуванням над ними). Таким чином Євтимій відкриває дорогу освіті, природничим знанням, літературній творчості. Все це, в свою

чергу, вводячи болгарську культуру в контекст світової, ставило перед болгарськими діячами певне коло історіософських питань – про місце Болгарії серед інших народів, про шляхи її, про походження болгарського народу. Як і в інших християнізованих народів виробляється певна подвійна система. З одного боку – історичний процес розглядається як прояв вищої сили, божественної премудрості, з другого – як процес, в якому переплелися апокрифічно-легендарні та народно-міфологічні легенди. В параграфі простежуються складні шляхи, якими йде філософська думка Болгарії в епоху панування Турції, коли болгарські мислителі змушені були працювати за межами своєї батьківщини. Так, в Великому князівстві Литовському та в ряді Балканських країн відстоювали традиції Тирновської школи Кіпріан, Григорій Цамблак, Костянтин Костенечки та інші. Пізніше, в ХУП ст. цілий ряд болгарських мислителів, отримавши освіту в спеціальних слов'янських коледжах в Італії, підвищивши свої знання в відомих європейських університетах та культурних центрах, посідають посади професорів філософії, розробляють наукові теми і проблеми, проводять поглиблені дослідження в галузі різних наук. Найвідоміші з них – це Я.Пеячевич, Фр.Пеячевич, К.Пейкич ніколи не забували підкреслити, що вони болгари і тим самим підіймали авторитет свого народу та своєї землі. В своїй діяльності вони виступали як просвітники, розробляючи природничі питання – географічні, фізичні; як філософи, схилившись до перипатетизму, томізму, схоластичної логіки, вводячи тим самим болгарську філософську думку в контекст тогочасних європейських пошуків істини буття.

Параграф четвертий дисертаційного дослідження "Розвиток взаємовпливів філософської думки України і Болгарії в IX-XIII століттях" викладає матеріал, який, певною мірою є підсумковим щодо тих концепцій, висвітленню яких присвячені попередні параграфи 1-го розділу дисертації. Як зазначалося вище, в історії взаємодії філософських ідей Болгарії та України можна виділити два періоди. Перший, який охоплює десь IX-XIV ст. відповідає спільності розвитку народів та їх світоглядно-філософських орієнтацій, пов'язаних з становленням та розвитком феодальних відносин в обох державах.

Другий, який продовжується з кінця XIV і до початку XV ст. відзначається процесом переходу від раннефеодальних відносин до нових соціально-економічних, які пов'язані з одного боку з феодальними, а з другого - з новими елементами зародження буржуазного демократизму і як вираження цього в філософії - філософськими концепціями Просвітництва.

В цю епоху болгарський та український народи розвиваються в різних умовах. Так, Україна, перебуваючи в складі Великого князівства литовського не втрачає свого культурного потенціалу, а зміцнює його. Але, починаючи з XVI ст., разом з посиленням національного гніту з боку шляхетської Польщі, починається руйнація певних елементів духовності. В першу чергу це торкається народно-демократичних елементів життя. Філософські ж ідеї мислителів України збагачують і збагачуються європейською культурою, що, зрештою, і створює умови для високого піднесення філософської думки на Україні в XVII ст., в першу чергу, в творчості Григорія Сковороди.

Іншим шляхом іде Болгарія. Рано сформувавшись, болгарський народ потрапляє на п'ять століть під гніт турецько-

го іга, що негативно вплинуло на культуру народу, загальмувавши розвиток її.

Ще з IX-XI ст. між Болгарією та Руссю взаємозв'язки набувають широкого розвитку, що сприяє відпрацюванню філософського обґрунтування християнської, спільної для обох народів, ідеології.

В галузі суспільно-політичних поглядів розвивається та утверджується ідея єдності братських слов'янських народів. Тому кожний твір, який поширюється серед болгар та русичів, сприймається не як щось національне, а як загальнослов'янське. Переважне місце в системі взаємозв'язків на цьому етапі належить Болгарії. І все ж не менш активну роль відіграє при цьому і Русь, на якій відбувається певне доопрацювання теологічно-філософських ідей з власними потребами та ідейними установками і соціальними настроями та уподобаннями. Найприхильніше в XI столітті на Русі сприймаються болгарські твори IX і X століть, що і відповідало умовам розвитку феодалних відносин на Русі в першій половині XI століття.

Як відомо, на рубежі X і XI століть Болгарія була підкорена Візантією. Це з одного боку, а з другого - посилення феодалної роздробленості, яку переживає в той час Русь, призводить до значного, а в філософському процесі до повного ослаблення, втрати зв'язків між Болгарією та Руссю. Змінюється і їх зміст. Так, під впливом денационалізації, яку проводить Візантія щодо Болгарії, певною мірою не тільки гальмується, але багато в чому й руйнується болгарська духовність.

Тому уже з другої половини XI ст. руська оригінальна література, яка все ж мала більш сприятливі умови для свого

розвитку, починає перевершувати болгарські зразки, які існували до того.

У рамках ідейних відносин продовжується розроблення вищезначених проблем і передусім ідеї єдності братніх народів, яка найповніше та найяскравіше виражена в "Слові о полку Ігореві". Дунай і Київ у розумінні автора "Слова" виступають втіленням цієї єдності ("Девиси поют на Дунаи, вьются голоса через поля до Киева", "На Дунаи Ярославнын глас ся слышит..." та інше). Продовжується обмін літературою, яка розробляє основи християнської ідеології. У південно-слов'янських творах IX-XII століть уже згадується Життя руських святих - Ольги, Бориса і Гліба, Феодосія Печерського та інших, що свідчить про широке знайомство болгар з древньоруськими джерелами.

На той час певною мірою змінилися центри, в яких здійснювалося активне спілкування між представниками руської та болгарської культур. Зокрема, таким центром стає Афон. А вже з XII століття в Афоні розміщується руський монастир Святого Пантелеймона. В зв'язку з цим Афон стає тим місцем, де збирається і звідки поширюється різноманітна література. Руські купці, що відвідують Афон, спілкуються та обмінюються літературою з болгарськими ченцями.

Другим центром, в якому відбувався такий же активний обмін духовними цінностями, був Константинополь. В XI-XIII століттях у Константинополі існувала Руська колонія, яка підтримувала постійні контакти з південними слов'янами, що жили в місті. Свідченням цього є зроблений в Константинополі в XII столітті список житія святих, відомий під назвою "Слов'янський пролог".

Роль Афона і Константинополя не вичерпується цим часом. Своєрідністю розвитку зв'язків між українським і болгарським народами, які протягом багатомісячної історії перебували під чужеземним ігом, було, зокрема, те, що центрами здійснення цих зв'язків виступали територіально нейтральні центри, які були однаково доступні для представників обох народів.

На цьому етапі розвитку зв'язків можна говорити і про початок проникнення на Русь з Болгарії єретичного вчення богомилів, що було своєрідною формою протесту народних мас проти посилення соціального гніту. Світоглядні ідеї богомилів можна кваліфікувати як релігійний дуалізм, що виходив з визнання боротьби двох начал - доброго та злого, втіленням яких, мовляв, є бог та сатана. Суспільний лад при цьому вважався породженням сатани, що і було ідеологічним обґрунтуванням критики існуючого порядку речей.

Виявлення поглядів найбільш радикальної частини богомилів можна знайти в апокрифічній літературі, яка головним чином і проникає на Русь в XI-XII ст. разом з втікачами з поневоленої Візантією Болгарії, де богомільство піддавалося переслідуванням.

На Русі одразу ж після навали татаро-монгол виникає необхідність зміцнення позицій православної церкви.

Якщо протягом XIII-XIV століть у Болгарії в ідеології ще переважає руський вплив, оскільки Болгарії необхідний був час для того, щоб ліквідувати розрив, який виник після багаторічного панування Візантії, то з кінця XIV століття спостерігається протилежна картина. Слід при цьому, як уже було виділено вище, відзначити роль діяльності представників Тирновської школи на чолі з патріархом Євтимієм, в долі Русі. З

цього часу починається другий період розвитку ідейних відносин епохи феодалізму.

Суспільно-економічні умови розвитку України та Болгарії мали аналогічний характер, що було сприятливою умовою для розвитку ідейних зв'язків між двома народами. Горе Болгарії було зрозумілим на Україні, яка терпіла від чужоземних загарбників, тому зв'язки між двома народами не тільки не слабшають, а розвиваються на основі єдності походження, релігійної спільності.

Характерним для цього періоду є також зародження в рамках феодального світосприймання елементів нового буржуазного світогляду. XIV століття в історії європейських народів є століттям Перевідродження. Проявом цього була ідея національного визволення, виправдання античності, терпиме ставлення духовенства до світської культури, виділення проблеми цінності людської особистості.

В кінці XIV – на початку XV століть на Україні активно поширюється багата спадщина болгарської культури періоду другого царства (що передувала турецькому поневоленню), особливо завдяки діяльності таких видатних представників болгарської Тирновської школи – Кіпріан та Григорій Цамблаки. При певній відмінності їх позицій, все ж основним для них була розробка православія, як ідеології єдності слов'янських народів. Григорій іде ще далі. Так, він активно бореться за об'єднання католицької та православної церков. Це стає зрозумілим, коли врахувати той факт, що в своїй практичній діяльності і в своїй різноманітній богословсько-філософській обое Цамблаки намагають створити певну протидію Туреччині.

В ХУІ-ХУІІ століттях в таких центрах, як Афон та Києво-Печерська Лавра розробляються спільними зусиллями філософські принципи ідейної боротьби України проти католицької Польщі, Болгарії - проти мусульманської Туреччини. Все це викликає до життя значну кількість полемічної літератури, в якій яскраво сформульовано і викладено принципи філософського гуманізму, що визначили майбутні шляхи розвитку національної філософської думки.

Матеріал параграфу певною мірою вичленяє ті загальні лінії, якими прямувала філософська думка України та Болгарії протягом тривалого часу їх взаємозв'язку, що дає можливість переконатися в тому, що при певній хронологічній "несинхронності" світоглядні пошуки двох народів йшли поряд і були спрямовані на вироблення певної картини світу, центром якої є внутрішнє буття особистості, моральні цінності цього буття, спрямованість його на виділення та реалізацію ідей, які здійснилися в ХІХ та в ХХ століттях.

Саме ці питання і стають предметом аналізу, яка проводиться в II-му розділі дисертації - "Розвиток філософської думки в Україні і Болгарії в ХУІІ-ХІХ століттях". Зрозуміло, що проблема, виділена в назві, відзначається так би мовити, безмежністю, тому й матеріал, яким скористувався автор, теж достатньо широкий. І все ж довелося з усього матеріалу, що так чи інакше має відношення до поставленої проблематики, вибрати той, який має пряме відношення до теми дисертації. А ця тема чітко продиктувала те, що відтворено в параграфах. Так, перший параграф II-го розділу - "Ідея національної самосвідомості в українській суспільній думці (ХУІІ-ХІХ століттях)" присвячений гострим на сьогодні питанням, пов'язаним з

специфікою української національної самосвідомості, її розумінню українськими мислителями та теоретично-філософській розробці питань, пов'язаних з темою.

Першою принциповою концепцією є процес порівняльного аналізу проблем самосвідомості та самоусвідомлення західно-європейської і загальнослов'янської суспільної думки, в тому числі і філософської її інтерпретації.

Це проглядається в першу чергу на рівні специфічності провідних філософських світобачень, що характеризують ХУІІ-ХІХ століття - Просвітництва та Романтизму. У кожного слов'янського народу ці напрямки отримували своє специфічне "звучання", що залежить, як відзначається в дисертації, від ментальних особливостей національної самосвідомості.

Тому на терені українського духовного життя відбувається процес, коли західні впливи, так би мовити, "розв'язували" власні ініціативи, власну та самостійну творчість.

Саме такою і була програма Кирило-Методієвського братства, у якій злилися: моменти романтичної традиції, що на Заході в ті часи уже помирала, а у слов'ян, особливо в українців, ще довго була життєздатною: радикалізм 40-х років, для якого на Заході були визначені соціальні передумови (зародки робітничого руху), для яких ще не вистачало ні умов, ні ідей, тому у слов'янському загалі соціальну мотивацію радикалізму замінила національно-політична: релігійний елемент, при тому в специфічних формах східнослов'янства, грецької ортодоксальності, що надало есхатологічного забарвлення програмі, об'єднаного навколо ідеї про докорінну перебудову всього життя людства на основі християнської віри. Для виявлення специфічних особливостей становлення ідей братчиків

необхідно звернутися до так би мовити передісторії питання, яке пов'язане з питаннями аналізу ідейних джерел, на яких проростають ці ідеї. Так, перше, що слід відзначити, це певну розбіжність в позиціях братчиків. А це, в свою чергу, було пов'язано з різними умовами "приходу" до ідей Кирило-Мефодієвського братства. Звичайно, вирішальний вплив мало захоплення західноєвропейським романтизмом, ідеї якого були сконцентровані навколо проблем героїчності, яку вони намагалися відшукати в минулому, в народній культурі. Тому Костомаров і Куліш приходять до ідей національного романтизму через письменництво Заходу та українську народну культуру. Видання пісень М.Максимовича відіграло для обох вирішальну роль у пробудженні національної самосвідомості. Пісенні ж студії і привели М.Костомарова до поглиблення романтично-символічного тлумачення народної творчості. У Київському університеті братчики слухали Костира. Але найбільшу роль у пробудженні романтично-християнських настроїв відіграв професор Київської академії і певний час університету - Авсенев. Його знав Куліш, слухав Білозерський і в особистих зв'язках з ним були братчики, беручи у нього, знайомлячись з його записами з психології (коли він уже не викладав в університеті), відвідували його особисто (М.Гулак, О.Маркович та інші).

Якщо цікавість до українського минулого, до української пісні, до української мови - підживлювалася і підтримувалася хорошою романтичною літературою, то лінія романтичного націоналізму призводить до Максимовича, а настрої християнсько-містичні призводять нас до Авсенєва. З одного боку, таким чином, братчики зацікавлюються проблемою "Національного ду-

ху", а, з другого боку. Їх не менше цікавлять і таємниці людської душі.

Проте християнство братчиків було своєрідним. На відміну від російського та польського воно не було пов'язане з ідеєю месіонізму. Гостре відчуття національної проблеми, визнання трагізму народного буття (кріпосне право, національне гноблення) приводили їх до пошуків саме у християнстві відповідей. Так могли вплинути на них і ті намагання синтезу християнства з соціальним і національним радикалізмом, які були в Західній Європі і Польщі (Мицкевич, Петефі та інші).

Ці позиції братчиків підтверджуються тим конкретним матеріалом, який наведений на сторінках дисертації і носить характер маловідомого, вперше введеного в наукову літературу.

В світлі вищезначеного стає зрозумілим суть ідеологічних вихідних пунктів і сам характер організації Товариства і навіть християнську символіку, яку так широко використовувало Братство.

Так, христологія, на думку членів Братства, вирішує історіософські проблеми. Після Христа, на думку авторів "Книги буття українського народу", можлива лише боротьба між усіма відомою і всім ясною правдою і обманом, пригнобленням "царів Римських", невірних Христу ієрархів церковних, в першу чергу Римського Папи.

На долю України перенесено христологічні формули. У Відродження України - у майбутньому - її "воскресіння".

Таким чином релігійні джерела світогляду Кирило-Мефодіївців дають можливість виявити найбільш суттєві риси "Книг

буття..." - есхатологічний настрій, яким вони овіяні, їх релігійну історіософію, центром якої є земне життя Христа і, нарешті, образ нації, як духовної єдності, шлях якої (такий же, як і в окремої людини) - наслідування Христу. Саме цими релігійними ідеями пронизані програми соціальні та політичні - ідея рівноправності, ідея національного визволення, концепція слов'янофільства. Як відомо, цей, такий далекий від радикалізму, ідейний розвиток Братства був жорстоко придушений царським урядом. І, як завжди, жах викликала ідея національного визволення, або, хоча б, національного самоусвідомлення українців. У подальшій науковій та літературній творчості окремих членів братства відроджуються інколи лише окремі пункти цього світогляду.

Виправданим, на наш погляд, є виділення в окремий так би мовити блок питань ствердження національної самосвідомості М.Костомарова, бо саме йому належить глибоко наукове, оперте на філософсько-методологічні принципи та концепції, формулювання специфіки українського менталітету, зробленого ним у славнозвісній статті, виданій у 1861 році - "Две русские народности". У всій творчості М.Костомарова проглядається центральна ідея, яка полягає в тому, що життя народу виникає з внутрішньої глибини його духу, який постав уже в далекому минулому, з утворенням ще племенної спільноти. Костомаров виділяє цю глибину духу, ніби заховану та скуту у "великій народній могилі". Цей образ вічно актуального, хоч і дрімлючого духу народного - також типово романтичний і повертає нас до джерел світогляду молодих років Костомарова.

Як відомо, про світоглядні особливості другого провідного ідеолога братчиків - Т.Шевченка сперечалися протягом

століття і сперечаються сьогодні. Адже його думки та вислови можуть бути використані та використовуються різними політичними та світоглядними силами. В цьому, на наш погляд, проявляється з одного боку розуміння специфічної цінності поезії, що є виявом гармонії, краси, а не концепції "правди", а, з другого - нерозуміння сутності історичного процесу, в якому кожне культурне явище можна і потрібно розуміти на фоні його часу, а не із зовнішнього щодо нього історичного погляду.

Шевченко був і залишається поетом - тому-то йому не можна докоряти щодо стабільності, коливань, зміни поглядів, тим більше, що "погляди" ці відображені в образах, символах. Тому що основною рисою художньої символіки є її "багатозначність", її здатність до тлумачення в різних смислових значеннях, то стає зрозумілим "поліфонізм" тих соціальних змістів, які вкладаються в творчість Кобзаря.

Лише деякі окремі особливості художньої символіки Т.Шевченка дозволяють нам усе ж говорити про його певний "світогляд", дають нам право з певного рівня зробити спробу зрозуміти його світоглядні орієнтації.

Так, незаперечним є те, що основною мірою цілої духовної особистості Шевченка, провідним почуттям в цілому його творчості, основним пафосом його життя потрібно все ж визнати його "антропоцентризм", який проявився в тому, що в центрі цілого буття, цілого світу - як природи і історії, так і всіх сфер культури стоїть саме людське буття. І природа, і історія, і культура, як і мистецтво, наука, релігія - всі вони мають значення і так би мовити сконцентровані навколо змістовного пункту - людини, її переживань, бажань, потреб, прагнень.

Природа в Шевченковому світі - це відлуння людських переживань. Але не тільки природа відгукується на життя людського серця - "говорить", "озивається" до нього, "підслухує" його. "сумує", "хвалить Бога", "плаче", "сміється", в залежності від того, що переживає людина. Але в самій історії, в житті історичних подій - завжди людська особистість і, що це важливіше - минуле лише настільки для неї цікаво, наскільки в ньому - відповідний відгук на сучасні "суб'єктивні" проблеми.

Не як епічний історик - поет підводить Шевченка до минулого - його вабить не найбільш чуже, своєрідне, далеке від сучасності, як це часто буває в "історичних письменників". Його епос з повним правом можна назвати "ліричним". У минулому він вбачає не ідеї, сили, події, а живих людей, які "стогнуть у кайданах". "Неправда" і "неволя" - не є для нього загальним етичним поняттям, а "неправда" людська (царів, попів, панів...) і "недоля" теж конкретно-соціальна (мужицька, українська...).

Ця особливість Шевченкового світогляду не є виявленням загальнопоетичного "суб'єктивізму", "егоцентризму", звернемо увагу на те, що "егоцентризму" у Шевченка не багато. Він тягнє якраз до "загальних" проблем, але для них знаходить мову не понять, а образну, як це буває у більшості з "громадянськими" поетами та філософами-поетами. Навіть для визначення нації він бере конкретну живу особистість - або Прометея ("Кавказ"), або ж "мати", "стару матір", "заплакану матір", "І мертвим, і живим..." та інше). І кому б не належали, зрештою, "Книги буття..." вони пронизані тим самим антропоцентризмом - всю історію в них освітлює ідея людської свобо-

ди. Таким чином "антропоцентризм" Шевченка цілком відповідає основним ідеям братчиків.

Такій позиції підпорядковане і ставлення Шевченка до релігії, коли він відкидає в релігії абстракції, байдужі до людського буття, або і просто вороже щодо нього. Тому він виступає проти таких рис православ'я, які здаються йому антиестетичними (церковна служба, традиційно церковна догматика, зловживання з боку релігії та церкви щодо "живої душі" народу та інше...). Але у всьому цьому він вбачає лише виродження істинної релігійності, яка, на його думку, повинна відігравати роль загальнолюдської правди. Тому за "очищення" правди береться Іван Гус в одноіменному творі Т.Шевченка. Саме тому і Ісус Христос - це ідеальна, зразкова, але все ж земна людина. А Богоматір в "Марії" - це втілення материнської трагедії як конкретної матері, так і "матері України" - покритки, яку позбавили не тільки щастя материнства, але й позбавляють права на саме материнство.

На сторінках параграфу виділено і проаналізовано соціально-політичні позиції одного із найактивніших братчиків - М.Гулака. Якщо Т.Шевченко поєднує соціальну програму з поетичністю, художністю відтворення дійсності, М.Костомаров - з науковими історичними розвідками та історіософськими дослідженнями, то у М.Гулака це поєднувалося з науково-природничими працями.

Ці три постаті, обрані та виділені з метою представити всю панораму формування національного усвідомлення українського менталітету, цілком виправдані, тому що достатньо повно представляють поставлену проблему.

Тим більше, що аналіз їх творчості дає можливість сформулювати основні напрямки та, можна сказати, питання щодо теми, яка досліджується - співвідношення ідей українських мислителів з болгарськими вищезначеного періоду.

Саме це і стає предметом дослідження в другому параграфі "Своєрідність національного Відродження в Болгарії, філософсько-соціологічні аспекти". Як відомо, на відміну від Західної Європи в Болгарії національне Відродження починається на кілька століть пізніше, на початку XIX ст. Значна відсталість Болгарії в економічному відношенні, з одного боку, і бурхливий розвиток соціально-політичних відносин та революційно-визвольного руху - з другого, стали причиною того, що із прийняттям на короткий відрізок часу, хоч і не в зовсім зрілій формі, культурних і філософсько-соціологічних ідей передових країн Заходу, Болгарія все ж пішла своїм власним шляхом. Цей шлях був пов'язаний в першу чергу з національно-визвольною ідеологією.

Як зазначається в дисертації, становлення філософсько-світоглядних ідей болгарського Відродження можна поділити на два етапи.

Перший - характеризується намаганнями ряду мислителів поставити в своїх творах ряд етичних, психологічних, соціологічних питань і загальних проблем просвітницького плану (50-ті роки XIX ст.). Цей етап отримав своє логічне завершення в натурфілософській системі д-ра Петра Берона та в матеріалістичній концепції д-ра Івана Селімінського. Саме в творах цих двох мислителів філософська думка відокремлюється від інших форм суспільної свідомості і в них ставляться та

вирішуються характерні для філософії класичного порядку проблеми.

Другий етап у розвитку філософської думки болгарського Відродження охоплює 60 і 70-і рр. XIX ст. В цей час національно-визвольна боротьба вступає у свою вирішальну фазу і формуються три течії - туркофільська, просвітницька і революційно-демократична, кожна з своєю програмою і своїм теоретичним обґрунтуванням політичних вимог. В філософській думці Болгарії чітко розмежовуються два основних напрямки - матеріалізм та ідеалізм.

В дисертації показано, що розвиток філософії відбувався по висхідній лінії і характеризувався розробкою основних філософських проблем європейської культури з помітним потягом до позитивістських ідей, чому в неمالій мірі сприяли значні досягнення природничих наук в XIX ст. Аналізуючи специфічність філософських пошуків мислителів болгарського відродження, автор змушений зупинитися на визначенні тих філософських джерел, які сприяли становленню філософської думки Болгарії в даний період. Найбільше вплинули, на думку автора, грецька філософія, трансформована європейським Відродженням і "повернута" в філософію Європи, російська класична філософія XIX століття, французька та німецька філософія та природознавство.

Якщо напрямом, що тяжіє до позитивістсько-натуралістичних концепцій, заслуженим главою якого вважається Берон, шукає певною узагальнюючої системності (у Берона - це концепція "панепістемії", "всенаучність" або ж "всезнання", то у ряду болгарських філософів помітне тяжіння до лінії, яка певною мірою зближує болгарську філософську думку з укра-

їнською - етично-іраціональною, найяскравішим виразником якої виступав Селімінський. В історії болгарської культури він зайняв помітне місце як філософ і як громадський діяч.

На протигагу спекулятивній філософії Селімінський висуває новий ідеал - філософію людського щастя. При цьому він схиляється до трактування цієї філософії як етики практичної дії.

Відзначивши великий вклад відомих філософів та громадських діячів болгарського Відродження - Каравелова та Ботева, автор показує відповідність філософських ідей, висунутих ними, тим соціальним умовам, в яких перебувала Болгарія в ХІХ столітті.

Цим ідеям відповідала позитивістська тенденція в філософії, тією чи іншою мірою характерна як для Болгарії, так і для України і пов'язана з намаганням знайти ті практичні дії та шляхи, що повинні були б сприяти усуненню національного та соціального пригноблення.

Загальний огляд розвитку філософських ідей Болгарії та України певною мірою узагальнюється, осмислюється в ІІІ-му розділі дисертації - "Філософське осмислення слов'янського єднання в процесі здійснення українсько-болгарських зв'язків". В попередньому, ІІ-му розділі викладено фактичний матеріал, який показує шляхи розвитку філософсько-соціологічної думки двох народів.

Без такого огляду загального процесу неможливе виявлення специфічних особливостей розробки тих філософсько-світоглядних концепцій, які мають безпосереднє відношення до проблеми становлення національної самосвідомості.

Все це зумовило необхідність виявлення саме вищезгаданих концепцій в III-му розділі роботи.

Правильно відзначається цілим рядом дослідників щодо розвитку філософської думки епохи болгарського Відродження, що, працюючи над конкретикою цього питання, не було зроблено рішучих кроків до узагальнень "високого порядку". Можливо це відбулося тому, що надто вже боліло самим болгарам їх становище і цей біль не давав можливості подивитись на себе так би мовити "збоку". Можна сказати, що це характерно було і для України. Адже узагальнення щодо специфіки національної ментальності, як це підкреслюється в дисертації, було зроблено росіянином М.Костомаровим.

Саме тому основи національної концепції болгарського менталітету були закладені українцем Юрієм Венеліном (Ю.І.Гуца). В 30-40-х роках XIX ст. ідеї Венеліна мали величезний вплив на діяльність видатних представників болгарського Відродження, таких як Априлов, Палаузов, що зробили значний внесок у справу ідейного зближення двох народів. Важливим моментом в концепції Венеліна є його гуманістично-світоглядна орієнтація на народ, що поєднував його з історіософськими пошуками українських мислителів, починаючи з автора "Истории русов", М.Костомарова, В.Антоновича та інших. Саме тому він різко критикує М.Карамзіна за те, що "Историю Государства Российского" - "можна назвати більше описом життя великих князів, ніж історією". Віддаючи данину позитивістській методології, Венелін в описі історії болгар вводить і певні ірраціонально-філософські ідеї, близькі до проблеми так званого "духу", інакше кажучи, національної самосвідомості народу.

50-70-і роки на Україні та в Болгарії характеризуються подальшим розвитком філософської та суспільно-політичної думки. На відміну від країн Західної Європи перехід від феодалізму до капіталізму на Україні та в Болгарії відбувається значно пізніше. Це обумовлює і своєрідність явищ, типових для цієї епохи. Передові мислителі двох народів цього часу усвідомлюють, що подолати відсталість можна, лише за умови здійснення кардинальних перетворень у всіх сферах суспільного життя.

Тому епоха переходу від феодалізму до капіталізму визначається бурхливим розвитком світської освіти, розвитком наукових знань.

Загальною рисою як болгарської, так і української прогресивної думки цієї епохи є глибока зацікавленість в філософсько-гуманістичній проблематиці. Проявом такої тенденції є активне ствердження в культурі, літературній творчості письменників Болгарії та України, як зазначається на сторінках дисертації, героя з народу, в першу чергу це селянин.

Таке "проникнення" філософських концепцій в літературну сферу змушує звернутися до питання про взаємовідносини між філософією та літературою. Абстрагуючись від ряду естетичних принципів та закономірностей, що відзначають літературу як своєрідну форму суспільної свідомості, можна поставити питання про ставлення до літератури як до специфічного відображення реальності, де об'єктивна дійсність розглядається крізь призму відношення до неї автора. У цьому відношенні та розумінні предметом літератури є не тільки світ як об'єктивна реальність, пізнавана суб'єктом, а й світ суб'єктивний, світ у його відображенні не в плані істинності, а в плані

корисності для людини. Як і мистецтво в цілому, література - значною, вірніше, переважаючою мірою виконує "людинознавчу" функцію. Вона відображає світ людського буття, світоглядні орієнтації, які нерозривно пов'язані і включають в себе ставлення людини до дійсності.

Тим самим ставиться проблема гуманістичного спрямування, яке найпосплідовніше відтворено в філософському контексті літературної творчості, що ми спостерігаємо в діяльності інтелігенції Болгарії та України в ХІХ ст. Зупинившись на характеристичні специфічних особливостей розвитку та формування концепцій національної самосвідомості діячами України та Болгарії, автор підкреслює, що була певна спільність, яка знайшла своє конкретне вираження в тому, що інтелігенція цих двох народів не тільки активно спілкувалася між собою, виступаючи проти поневолювачів, але й підтримувала одна одну в найтяжчі хвилини переслідувань та репресій.

Приділяється спеціальна увага сторінкам біографій ряду мислителів. Щодо українців, то це Леся Українка, М. Драгоманов, І. Франко, О. Кобилянська, М. Вовчок, що були підтримані болгарською спільнотою в їх творчості.

Певною єдністю для українсько-болгарських зв'язків є той факт, що при значному поширенні позитивістських філософських ідей та революційно-демократичних концепцій, що спиралися на матеріалізм натуралістичного спрямування, значне місце в менталітеті обох народів посідали екзистенціаль-но-гуманістичні підходи. Звідси - орієнтація на особистісний соціально-філософський підхід до історіософської проблематики, нерідко відмова від таких поширених в Росії концепцій "класової непримиренної боротьби".

У Заключенні підводяться підсумки проведеного дослідження і накреслюються шляхи подальшого розроблення поставленої проблематики.

Основний зміст дисертації викладений в таких працях:

Украина и философская мысль болгарского возрождения (XVIII-XIX века). - Монографія. Деп. УкрІНТЕІ N 1942-Укр92 от 14.12.92 г. - 6,0 д.а.

Истоки общности философских культур Украины и Болгарии. - Монографія. Деп. УкрІНТЕІ N 250-Укр92 от 27.02.92 г. - 4,0 д.а.

Преобразование и дальнейшее развитие системы средней и высшей школы в Болгарии 1919-1980 гг. - Монографія. Деп. в УкрНІІТІ N 571-УК 91 от 27.03.91 г. - 8,0 д.а.

Філософське осмислення слов'янського єднання. На прикладі історико-філософських зв'язків України і Болгарії IX-XIX ст. - Монографія. Видавництво "Либідь". - Київ, 1994. - 4,1 д.а.

Мистецькі зв'язки України і Болгарії в період болгарського відродження (кінець XVIII ст. - 1878). - В зб.: Питання культурології. Міжвідомчий збірник N 13. I частина. - К., 1994. - С.168-175.

К вопросу о культурной революции в НРБ // Вестник КГУ. Ист. науки, 1981. - 0,4 д.а.

Советско-болгарское сотрудничество в области науки и высшего образования (1958-1976 гг.) // Вестник КГУ. Вопросы новой и новейшей истории. Республ.мехвед.науч.сб. Вып.27, 1981. - 0,6 д.а.

Советско-болгарское сотрудничество в области высшей школы. - В сб.: К вопросу об изучении процессов социалистической культурной революции. Деп. в ИНИОН АН СССР 24.11.87 г. N 31849. - 1,0 д.а.

Развитие высшей школы в НРБ // Український історичний журнал. - N 2. - 1968. - 0,8 д.а.

Руководящая роль БКП в осуществлении социалистической революции. - В сб.: Вопросы историографии социалистической культуры. Деп. в ИНИОН АН СССР 29.08.88 г. N 35387. - 0,8 д.а.

Исторические корни советско-болгарского культурного сотрудничества. - В сб.: Ленин. Народное образование и современность. - Деп. в ИНИОН АН СССР, 1990. - 1,2 д.а.

Індивідуалізація навчально-виховного процесу на основі психодіагностики в умовах становлення української національної школи. - Деп. в УкрІНТЕІ N 1278-Ук93 от 29.06.93 г. - 0,6 д.а.

Истоки общности культурных связей украинского и болгарского народов (Веки истории). - Деп. в УкрІНТЕІ N 872-Ук92 от 11.05.93 г. - 0,7 д.а.

Преемственность философской культуры Киевской Руси. - Деп. в УкрІНТЕІ N 1941-Ук92 от 14.12.92 г. - 0,8 д.а.

Философско-социологические взгляды в X-XII веках в Болгарии. - Деп. УкрІНТЕІ N 249-Ук92 от 27.02.92 г. - 1 д.а.

Развитие философской мысли на Украине в XIII-XVIII вв. - Деп. УкрІНТЕІ N 452-Ук92 от 08.04.92 г. - 0,5 д.а.

Становление и развитие средней школы в Народной Республике Болгарии. - К.: Радянська школа. - N 7. - 1985. - 0,6 д.а.

К вопросу интернациональных связей трудящихся Полтавщины и Болгарии. Первая всесоюзная научн. конф. по историческому краеведению (тезисы докладов и сообщений). - К., 1987. - 0,1 д.а.

Участие школьных клубов интернациональной дружбы в развитии советско-болгарского сотрудничества в области народного образования (60-70-е гг.). Роль общественности в развитии советско-болгарского сотрудничества. Республ. научн.-практ. конф. (тезисы докладов). - Харьков, 1987. - 0,1 д.а.

Помощь России в развитии Болгарской национальной культуры в 50-70-х гг. XIX в. (на примере учебных заведений г. Николаева). - IV Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства (тезиси доповідей і повідомлень). - К., 1989. - С. 365-366.

Средняя и высшая школа Болгарии. - Научная конференция по болгаристике (тезисы докладов и сообщений). - Харьков, 1991. - 0,1 д.а.

Иван Франко - выдавец історичних джерел. - Наукова конференція (тези доповідей і повідомлень). - Івано-Франківськ, 1991. - 0,1 д.а.

Философско-богословские идеи в IX-X века в Болгарии. Царь Симеон. - Апробация, 1991. Научная конференция университета. - 0,1 д.а.

Спадковність української і болгарської культури (на прикладі діяльності Григорія Цамблака). - Всеукраїнська наукова конференція 22-24 вересня 1993 року (тези доповідей). - С. 122-123.

Идея слов'янської солідарності в українсько-болгарських культурно-освітніх зв'язках (XIX ст.). - X Всеукраїнська

славістична конференція "Духовне відродження слов'ян у контексті Європейської та світової культури (тези доповідей). Т.1. - С.55-56.

Програма по обществоведению для слушателей подготовительного отделения. - Изд-во КГУ, 1981. - 1,0 д.а.

Планы семинарских занятий по обществоведению для слушателей подготовительного отделения. - К.: Изд-во КГУ, 1986. - 0,5 д.а.

А Н Н О Т А Ц И Я

Луханина Татьяна Петровна

"Философско-мировоззренческое содержание украинско-болгарских взаимовлияний (IX-XIX ст.)"

Рукопись

История философии - 09.00.05

Днепропетровский университет; Днепропетровск, 1995

В диссертации освещаются историко-философские связи между Украиной и Болгарией с IX по XIX столетия. Анализируются источники общности и развития взаимовлияний философских культур этих стран, акцентируется тот факт, что в процессе осуществления историко-философских контактов они представляли и представляют собой пример славянского единения.

Данная диссертация может представлять интерес для преподавателей философских и исторических дисциплин, студентов, всех, кто интересуется историей философии Украины и Болгарии.

Ключові слова: слов'янське єднання, історико-філософські зв'язки між Україною і Болгарією, національна самосвідомість, менталітет.

ANNOTATION

Tatiana Petrovna Luhanina

Philosophic outlook aspect in relations between Ukraine
and Bulgaria (IX-XIX centuries)

Manuscript

History of philosophy - 09.00.05

Dnepropetrovsk University; Dnepropetrovsk, 1995

The thesis deals with historical and philosophic ties between Ukraine and Bulgaria from IX till XIX century. The roots of common character of these two countries' philosophic cultures and their mutual influence on each other are investigated. It is emphasized, that their historical and philosophic relations were and still are the example of unity between two slavic nations.

This thesis can be of interest for teachers of philosophy and history, students and everybody, who is interested in Ukrainian and Bulgarian history of philosophy.

Ключові слова: слов'янське єднання, історико-філософські зв'язки між Україною і Болгарією, національна самосвідомість, менталітет.

Підписано до друку 25.04.95
Формат 60 x 84 1/16. Папір друк.
Офсетний друк. Ум. друк. арк. 2, 56.
Тираж 100 прим. Зам. 389-6

ДВПН ДІНГ, 252171, Київ 171,
вул. Горького, 180.

ANNOTATION

Tatiana Petrovna Luchenina

Philosophic outlook aspect in relations between Ukraine
and Bulgaria (IX-XIX centuries)

Manuscript

History of philology - 84.00.05

Dnepropetrovsk University, Dnepropetrovsk, 1965

The thesis deals with historical and philosophic ties between Ukraine and Bulgaria from IX till XIX century. The roots of common character of these two countries' philosophic cultures and their mutual influence on each other are investigated. It is emphasized, that their historical and philosophic relations were and still are the example of unity between two Slavic nations.

This thesis can be of interest for teachers of philosophy and history, students and everybody, who is interested in Ukrainian and Bulgarian philology.

80 x 30 cm 140 g 1965

80 x 30 cm 140 g 1965

Library of the Department of History and Philology, Dnepropetrovsk University

Library of the Department of History and Philology, Dnepropetrovsk University
Dnepropetrovsk, 1965

138011

AB 32.343

AB 32.343